

УДК 111.11:159.923

**АНТРОПОЛОГО–ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ
ВИМІРИ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ:
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ТВОРЧИСТЬ
ОСОБИСТОСТІ**

**ANTHROPOLOGICAL–AND–EXISTENTIAL
MEASUREMENTS OF SOCIAL KNOWLEDGE:
PERSONALITY'S RESPONSIBILITY AND
CREATIVITY**

Соколова О. М.,

аспірантка, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна), e-mail: sokolova9403@ukr.net

Sokolova O. M.,

postgraduate student, National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine),
e-mail: sokolova9403@ukr.net

Наголошується, що сучасні дослідники вважають центральною соціальною проблемою соціальну антропологію. Порушуються морально–етичні питання, зокрема, відповідальності та зобов'язальності соціального суб'єкта. Також наголошується, що екзистенціально–антропологічна спрямованість соціального пізнання є необхідним «способом» проникнення у специфічну сферу взаємодії соціального та індивідуального буття. Аналізується співмірність питань самопізнання суспільства і самопізнання людини, як соціального суб'єкта.

Ключові слова: зобов'язальність, відповідальність, самоздійснення, соціальне пізнання, особистісність буття.

The article emphasizes that modern researchers consider social anthropology to be a central social issue. Moral-and-ethical matters, in particular, of responsibility and obligingness of a social subject are covered. It is also noted that the existential–anthropological orientation of social cognition is a necessary «way» of penetrating into a specific sphere of interaction between social and individual being. The proportional issues of self-knowledge of society and self-knowledge of a person as a social subject are analyzed.

Keywords: obligingness, responsibility, self-fulfillment, social cognition, personalization of being.

*Де поставить кого доля,
Там і стій!
Іван Франко*

Як і будь–яке інше, соціальне пізнання – процес творчий, адже, чи не в першу чергу, спрямоване на осмислення визначальних тенденцій і процесів суспільного розвитку, воно не може не бути водночас і демонстрацією бачення людиною себе в сучасній, особливо ж майбутній, соціальній дійсності, а за нинішніх умов ці аспекти є надзвичайно злободенними для людини. Екзистенціально–антропологічна спрямованість соціального пізнання є, у певному аспекті, свідченням, що більшою чи меншою мірою воно може бути успішним, залежно від ступеня проникнення в специфіку буття людини, тенденцій і можливостей її самореалізації в умовах і перспективах буття соціального, а зрештою – як вираження тенденцій утвердження людини гідної. Зазначені тенденції за сучасних умов розвитку соціально–філософського пізнання відповідають «змінам парадигми філософствування – від традиційної, сконцентрованої на співвідношенні «свідомість–буття», до іншої, у якій в епіцентрі

співвідношення «людина–буття» [3, с. 32]. По суті, самопізнання людини формує загальні контури самопізнання суспільства. «Мова йде про освоєння людини не у якійсь одній визначеності, але в усій універсальності, пов'язаній із відкритістю світу, з інтенціональністю, спектр якої дуже широкий» [3, с. 32].

На наш погляд, антрополого–екзистенціальні орієнтації соціально–філософського пізнання і формування відповідних знань сприяють його об'єктивності у розумінні наближення до потреб, інтересів людини, зосередженості на умовах особистісності людського життєздійснення. Ігнорування ж зазначених орієнтацій його розвитку є не чим іншим як проявами деградації самопізнання суспільства, бо, відволікаючи від визначальних тенденцій суспільних процесів, супроводжується загостренням суперечностей, що призводять до трагічних наслідків. За виразом Н. Думанського: «...всюди, де відбувались великі трагедії і руйнації, їм передувало, їх обумовило помилкове самопізнання суспільства» [2, с. 65]. Типовий приклад – обмежені, спотворені і уявлення західноєвропейських країн про наміри тоталітарних режимів та їх вождів, і розуміння перспектив та ситуації в Європі після Першої світової війни самими вождями тоталітаризму. Адже «в обох імперіях – і в коричневій, і в червоній суспільне самопізнання було деформоване; вирішальна, навіть абсолютна роль в осмисленні стану суспільства і його мети належала окремим людям, які узурпували, привласнили цю роль, не маючи ніяких даних для її виконання» [2, с. 66; див. також: 6]. По суті, узурпація соціально–пізнавальної діяльності завжди з необхідністю не може не бути спотворенням дійсного стану суспільного життя, тенденцій суспільного розвитку, позаяк служить способом утвердження однобічного бачення суспільства.

Причини інтенсифікації соціально–філософського пізнання, самопізнання суспільства пов'язані із цілою низкою суспільно–політичних, господарсько–економічних та духовно–культурних процесів. Скажімо, все глибше усвідомлення неефективності командно–адміністративної політичної системи в останні десятиліття ХХ століття в СРСР, більшовицькі злочини проти людяності, голодомор та відсутність реальних перспектив подальшого суспільного поступу, а разом з тим і розширення та поглиблення міжнародних зв'язків в умовах все більш глобалізованого світу – все це переконливо засвідчувало про життєву необхідність усунення комуністичної системи, актуалізуючи висновок: «Об'єктом самопізнання суспільства є осмислення суспільної драми, її причин, її колізій, її внутрішніх пружин і пошуки розв'язання, виходу з драматичної ситуації» [2, с. 68].

Особистісність же життєздійснення людини синтезує різноспрямованість її проявів, коли в якості істотних чинників виокремлюються розвиненість потреб та інтересів, здатність вільного, незаангажованого підходу до соціальних явищ і процесів, рівень критичного сприймання

дійсності, прагнення постійної самоосвіти, самовиховання та самотворчості [4]. Причому якраз самоосвіта та самовиховання, самовизначення, самопізнання та самотворчість в зазначених процесах виконують істотно самостимулюючу і самостверджувальну роль, коли, зокрема, усе більш дійовий чинник самовідповідальності та соціальної відповідальності. Соціальні проблеми та завдання удосконалення чи кардинальних змін соціальної дійсності, у певному сенсі, завжди є узагальненням розуміння особистістю соціальної діяльності як такої, що потребує її участі, але вона, отже, має бути представлена в даній дійсності, утверджуватись як результат внутрішнього інтелектуально-духовного, світоглядного збагачення та зміцнення життєбуттійнісного закорінення. В умовах якраз останнього, соціальна відповідальність і соціальна творчість постають як внутрішньо взаємозініційовуючі процеси самоудосконалення та самореалізації особистості, для якої зазначені спрямування життєздійснення сприймаються та утверджуються як самозрозуміло пріоритетні. Повсякдення свідомість, життєві вчинки та міжлюдські стосунки при цьому слід розглядати в якості передумови життєздійснення, як підпорядковані стратегічним життєвими цілями і планам особистості. Бо ж смисл її життя, самовідповідальність та самооцінка якої з тими чи іншими відмінностями значень, але, зрештою, завжди синтезуються проявами її соціальної творчості, відповідальності та пізнання. «Ініціатива та відповідальність, відчуття своєї корисності і навіть необхідності – життєві потреби людської душі» [1, с. 39].

Отже, як в життєбуттійнісному ракурсі, так і в морально-етичному аспекті феномен відповідальності демонструє рівень внутрішньої розвиненості, коли, разом з тим, індивід безпосередньо засвідчує про це своєю життєвою позицією, вчинками відповідаючи на ті чи інші суспільні події та процеси. А тому безвідповідальність у першу чергу має розглядатися як соціальна неправомочність, невизначеність індивіда, як прояви байдужості, незацікавленості щодо громадсько-політичного життя, як безініціативність. Тому цілком справедливою є думка, що безініціативність та безвідповідальність «рівнозначні зі становищем безробітного. Навіть якщо допомоги, яка йому надається й вистачає для прожитку, в економічному житті він – ніхто, а виборчий бюлетень як підтвердження його участі в політичному житті, для нього не має сенсу» [1, с. 39].

Але ж це засвідчує, що завдяки проявам, зміцненню та поглибленню ініціативи й відповідальності все дійовіше можуть і повинні проявлятися особистісні якості – людина як активний учасник соціально-творчих процесів. Ініціативна й відповідальна особистість – морально розвинена, а переживаючи та усвідомлюючи свою причетність до громадського життя, вона сприймає свої інтереси як суспільні, і навпаки. «Реалізація потреби у відповідальності вимагає від людини постійного ухвалення рішень з приводу як важливих, так і дургорядних проблем, діяти заради

як чужих, так і власних інтересів, але за тієї умови, що вона відчуває себе до цього зобов'язаною» [1, с. 39–40]. Відтак, на наш погляд, відповідальною не стільки вже є людина, скільки особистість, котра постійно стає нею, докладаючи відповідні власні зусилля заради «відповіді» з приводу конкретних подій, процесів суспільного життя чи феноменів духовної творчості. І тому, якщо відповідально утверджується життєво активна особистість, то для зміцнення першої «необхідно, аби їй доводилось постійно докладати нові зусилля» [1, с. 40] заради досягнення визначених загальнозначущих цілей.

Визначальним орієнтиром реалізації нині соціально-філософського пізнання є виявлення, переосмислення істотних аспектів взаємодії суспільного та індивідуального буття на засадах визначальних тенденцій та перспектив збагачення особистісного буття. Змістовність раціональних компонентів пізнавальної діяльності, форм мислення, знання суспільства поєднані із особистісно-екзистенціальними озаріннями, переживаннями почуттів очікування, невдоволення та страждання. Як зреалізоване проявами творчопізнавальної активності особистості, соціально-філософське пізнання зманіфестує відповідні екзистенціальні спрямування смислу та значення «людського», чим позначені соціальні явища, потреби, цілі та завдання. На підвищену увагу в зазначеному ракурсі заслуговують такі феномени суспільного буття як рух, діяльність, розвиток, зміни, свобода, відповідальність, зобов'язальність, право вибору, критицизм.

І, на наш погляд, якраз на цьому шляху соціально-філософське пізнання утверджується в статусі все вагомішого чинника духовного життя суспільства. З одного боку, воно покликане концентрувати, завдяки відповідній переорієнтації категорійно-поняттійної системи важливіші проблеми духовного життя людини, як епіцентру життя суспільства. А з іншого боку, духовне життя суспільства завдяки у даному ракурсі реалізованому соціально-філософському пізнанню віднаходить нові перспективи вирішення завдань поглиблення своїх процесів, форм буття, напрямків розвитку. Це також свідчить, що соціально-філософське пізнання покликане бути дійовою формою реалізації інтересів та запитів творчої особистості, як «епіцентру» взаємодії індивідуального та суспільного буття. Нежиттєвість, а з часом і консервативність та антигуманність цінностей та ідеалів духовного життя суспільства супроводжується внутрішнім «переміщенням» вагомості суспільних духовних феноменів в індивідуально-особистісні внутрішні прояви, видозмінюючи як інтереси, потреби і прагнення особистості, так і мотиваційну сферу. А разом з тим, зазначають дослідники, і в духовному житті суспільства поступово зароджуються відповідні зміни, нові громадські рухи та об'єднання, потреби обстоювання якісно нових суспільно-політичних ідей, національно-культурних ідеалів і т.д. «За умов загострення конфлікту між панівними у суспільстві, але застарілими, ідеологічними й психологічними стереотипами та зростаючою напругою масової

свідомості (ще не чітко усвідомлюваною, але такою, що все частіше дається взнаки у формі різних соціальних деформацій) особливо драматично складається доля людей із загостреним почуттям соціальної відповідальності, які відчувають суспільні протиріччя свого часу глибше і трагічніше» [5, с. 102]. Феномен відповідальності передбачає життєві, громадсько-політичні прояви активності творчої особистості, це – необхідні складові суспільного розвитку, їх «взаємодоповняльність» особливо актуальна за умов загострення суспільних суперечностей, неспроможності віджилих соціальних інституцій, форм економічного, культурного розвитку відповідати потребам часу.

Потреба ж у творчості є глибинною, внутрішньою потребою ініціативної особистості, служить психологічною засадою зміцнення відповідальності, зорієнтовує на подолання перешкод на шляху реалізації творчих ідей. Для відповідальної, морально розвиненої особистості прагнення до творчої самореалізації, коли в суспільстві панівними є застарілі інституції й форми господарювання та відносини, завжди супроводжувалися драматичними колізіями, а нерідко й трагічними наслідками.

Хоча творчо-самотворчі прагнення особистості в умовах соціальних змін надзвичайно складні, неоднозначні за наслідками як для неї самої, так і для суспільства. Адже останнє на кожному новому етапі відтворює й попередні здобутки, але й породжує розмаїття нових потреб, інтересів та ідеалів, що, у підсумку, позначене власною інерцією розвитку. До того ж зазначена інерція інтегрується результатами діяльності відповідно зацікавлених суб'єктів, спрямовуючих свої зусилля на захист віджилих, але все ще існуючих суспільних цінностей. Доцільно при цьому зацентувати, що у деякому сенсі суспільне буття – парадоксальне: воно завжди, хоча й лиш тією чи іншою мірою, зорієнтоване у майбутнє і, разом з тим, також до певної міри, всіляко прагне, зберігаючи здобутки, залишатися на рівні усталених форм, демонструючи стабільність та узвичаєність відносин. Тому для відповідальної творчої особистості *свобода* постає відповідним способом творчо-самотворчого життєздійснення – як вільного перебування у суспільному часопросторі, у стані вільного переходу «на бік» максимально «наперед заданих» принципів, ідей, ідеалів та форм суспільного буття, водночас відповідаючи потребам майбутнього, залишаючись особистісно відповідальною. Соціально відповідальна, творча особистість тому й демонструє готовність прийняття нових ідей та форм буття, бо сама ініціює їх появу: це – особистість, яка мислено *вже* у нових для усіх інших, а для неї визначальних форм буття та подальшої життєтворчості і тому *покликана* практично їх стверджувати, критично і з розумінням відносячись до застарілих та віджилих форм буття. А її любов та вірність до того, що залишилось позаду, трансформуються її людськими якостями у прагнення до більш досконалого, гідного людського буття. Адже сама

по собі «усяка вірність тому, що залишилось позаду, – це вже, напевне, любов до себе» [5, с. 104]. Бо соціально відповідальна і творча – це особистість, вільна у своєму мисленні та життєвих започаткуваннях, мета і завдання яких тією чи іншою мірою є формою реалізації суспільних інтересів та потреб, і *саме тому* яка, дотримуючись послідовно критичної позиції щодо існуючої дійсності, не лише не виходить з «режиму» діалогу з цією дійсністю, а навпаки, постійно поглиблює його. У тому числі – і як форму зманіфестування віри, надії та любові в якості засадничих норм зміцнення й розвитку нових суспільних відносин, інституцій та ідеалів, лише в атмосфері єдності яких і отримує можливості самопроявів соціально відповідальна творча особистість.

Так, істотну синтезуючу роль у філософсько-антропологічному вченні І. Я. Франка виконує морально-філософський ідеал «цілого чоловіка», до якого він звертається у багатьох своїх поетичних, прозових творах та літературно-критичних і соціально-філософських розвідках. «Цілий чоловік» – людина, життєбуттійісно поєднана зі своєю землею, і тому до своєї землі звертається поет, як до джерела життєвої наснаги та активної праці, як найважливішого засобу достойного людини життя. Земля – «всеплодющая мати», джерело сили, чистоти, джерело «до людей безграничної чистої любові», наснаги «правді служити, неправду палити», джерела «сили рукам» і «ясності думкам». Аби активною трудовою діяльністю людина могла б виконувати свою місію на землі: «Дай працювать, працювать, працювати, // В праці сконать!» [7, с. 36]. «Цілий чоловік» позначений високими морально-етичними якостями – любові, надії, терпіння, співчуття. За словами І. Я. Франка: «Лиш хто любить, терпить, // В кім кров живо кипить, // В кім надія ще лік, // Кого бій ще манить, // Людське горе смутить, // А добро веселить, – // Той цілий чоловік» [8, с. 37]. «Цілий чоловік» – людина соціально активна і відповідальна. І. Я. Франко наголошує: «Ти слуга нещасних! // Працой для них словами і руками // Без бажань власних, без вдоволень власних». Особистість високої соціальної відповідальності звертається до себе із закляком: «Не покидай мене, пекучий болю, // Не покидай, важкая думоуко // Над людським горем, людською журбою» [9, с. 50]. Якраз глибоке відчуття, особисте переживання та адекватне розуміння соціальної проблематики, необхідності вирішення надскладних соціальних завдань, поєднаних із національним визволенням, у творчості І. Я. Франка позначені високим гуманізмом, демонструють глибоку переконаність, що *не сама по собі людина*, але антилюдські соціальні умови є першим і основним ворогом.

Таким чином, соціальне пізнання – процес суперечливий. З одного боку, зацікавлене в освоєнні визначальних тенденцій свого поступу, суспільство прагне, синтезуючи максимально вичерпні знання минулого та спираючись на них, виробити адекватну картину свого буття та створити більш-менш прийнятну модель майбутнього. Але,

з іншого боку, при цьому доволі проблемним є ціннісно визначальний, світоглядно зорієнтований вибір підходу до сучасних суспільних проблем, як і вибір напрямів їх подолання. Історичний розвиток соціально-філософських ідей і вчень засвідчує, що за усієї можливої їх об'єктивності, незрідка з цієї ж причини й абсолютизованих, дане пізнання може мати негативний вплив на процеси розвитку як суспільства, так і суспільствознавства.

Соціально-філософські знання і пізнання можуть і повинні відзначатися все більшою об'єктивністю, послідовністю, вичерпністю за умови комплементарності його підходів, внутрішнього поєднання вивчення і загальних вимірів суспільного розвитку, створення загальної картини суспільства, і найбільш істотних, максимально значимих на тому чи іншому етапі чинників суспільного буття. Тому відсутність соціальної свободи – це неефективність, спотвореність суспільних сфер, антигуманність і, зрештою, безперспективність і суспільного розвитку, і соціального пізнання.

Список використаних джерел

1. Вейль, С., 2000. 'Укоренение', В: Вейль С. *Укоренение. Письмо клирику*, К.: *Дух і Літера*, с.27–268.
2. Думанський, Н., 1992. 'Самопізнання суспільства', *Сучасність*, №10, с.65–70.
3. Заиченко, ГВ., 1999. 'В. И. Шинкарук и антрополого-экзистенциальные озарения в философии', *Філософсько-антропологічні читання '98*, К.: «*Стилос*», с.31–42.
4. Максютя, МЄ., 2013. 'Онтологія особистісності', К.: *ПАТ «Віпол»*, 256 с.
5. Моторина, ЛЕ., 1989. 'Диалектика общественного и индивидуального сознания и развитие личности', *Филос. науки*, №3, с.101–105.
6. Попович, МВ., 2017. 'Кровавый век', Пер. с укр. яз. В. В. Целищева, Харьков: *Фолио*, 991 с.
7. Франко, І., 1981. '«Земле, моя всеплодная мати»', В: Франко І. *Твори, V 2-х т.*, Т.1, К.: «*Дніпро*», с.36.
8. Франко, І. '«Не забудь, не забудь, юних днів, днів весни»', с.37.
9. Франко І. '«Не покидай мене, пекучий болю...»', с.50.

References

1. Vejl', S., 2000. 'Ukorenenie (Rooting)', V: Vejl' S. *Ukorenenie. Pis'mo kliriku*, K.: *Duh i Litera*, s.27–268.
2. Dumans'kyj, N., 1992. 'Samopiznannja suspil'stva (Self-knowledge of society)', *Suchasnist'*, №10, s.65–70.
3. Zaichenko, GV., 1999. 'V. I. Shinkaruk i antropologo-jezistencial'nye ozarenija v filosofii (V. I. Shinkaruk and anthropological – existential insights in philosophy)', *Filosofsko-antropologichni chytannja '98*, K.: «*Stylos*», s.31–42.
4. Maksjuta, MJe., 2013. 'Ontologija osobystisnosti (Ontology of personality)', K.: *PAT «Vipol»*, 256 s.
5. Motorina, LE., 1989. 'Dialektika obshhestvennogo i individual'nogo soznanija i razvitie lichnosti (Dialectics of social and individual consciousness and personality development)', *Filos. nauki*, №3, s.101–105.
6. Popovich, MV., 2017. 'Krovavyj vek (Bloody age)', Per. s ukr. jaz. V. V. Celishheva, Har'kov: *Folio*, 991 s.
7. Franko, I., 1981. '«Zemle, moja vseplodjushhaja maty» («Earth, my all-breeding mother»)', V: Franko I. *Tvory, U 2-h t.*, T.1, K.: «*Dnipro*», s.36.
8. Franko, I. '«Ne zabud', ne zabud', junyh dniv, dniv vesny» («Do not forget, do not forget the young days, the days of spring»)', s.37.
9. Franko I. '«Ne pokydaj mene, pekuchyj bolju...» («Do not leave me, burning pain...»)', s.50.

* * *